

حقوق محیط زیست

در اندیشه قرآنی علامه طباطبائی

دکتر علی رضایی بیرجندی
عضو هیئت علمی دانشگاه بیرجند

www.kolab.ir

رضایی بیرجندی، علی، ۱۳۳۹ -

حقوق محیط زیست در اندیشه قرآنی علامه طباطبائی / علی رضایی بیرجندی. - قم:
مؤسسه بوستان کتاب، ۱۴۰۰.

۱۶۸ ص. - (مؤسسه بوستان کتاب؛ ۲۹۹۱) (فقه و حقوق، علوم قرآنی)

ISBN 978-964-09-2328-3

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص. [۱۶۵] - ۱۶۸؛ همچنین به صورت زیر نویس.

چاپ سوم: ۱۴۰۲.

۱. طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۲۸۱-۱۳۶۰. دیدگاه درباره حقوق محیط زیست.

۲. طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۲۸۱-۱۳۶۰. نقد و تفسیر. ۳. علوم زیست‌محیطی -

جنبه‌های قرآنی. الف. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

۱۸۹/۱

BBR ۱۳۹۵

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۸۴۶۸۳۴۶

۱۴۰۲

www.ketab.ir

۱۶ موضوع: فقه و حقوق، علوم قرآنی

۲۰ گروه مخاطب: - تخصصی (طلاب و دانشجویان)

- عمومی

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۹۹۱

ممنسلس انتشار (چاپ اول و یازچاپ): ۸۳۳۷

بوستان کتب

حقوق محیط زیست در اندیشه قرآنی علامه طباطبائی

• نویسنده: دکتر علی رضایی بیرجندی

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• قیمت چاپ: سوم / ۱۴۰۲ • شمارگان: ۵۰ • بهای: ۱۰۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر مععلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خیابان معلم، معلم ۱۴، پلاک ۱۷، کدپستی: ۰۲۵۳۱۱۵۱۶۶۵۹، تلفن: ۰۲۵۳۱۱۵۲۶۳۲

تلفن های بخت: ۰۲۵۳۱۱۵۲۷۴۰ و ۰۲۵۳۱۱۵۲۷۴۱

♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا، تلفن ۰۲۵۳۱۱۵۱۲۵ و ۰۲۵۳۱۱۵۱۱۸۷

♦ فروشگاه تهران: خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، پلاک ۹۵۱، تلفن: ۰۲۱۶۶۹۹۸۷۷۸

♦ فروشگاه اصفهان: خیابان حافظ، چهارراه کرمان، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۰۳۱۳۲۲۲۰۳۷۰

♦ فروشگاه مشهد: چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۰۵۱۳۲۲۳۳۶۷۲

♦ فروشگاه رنگین کمان (کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، تلفن: ۰۲۵۳۱۱۵۲۷۷۳

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.ir

پایگاه اینترنتی فروش کتاب: www.bustaneketab.ir

با قدردانی از همکاریانی که در تولید این اثر نقش داشته اند:

• سرورپرستار: محمدرضا منصفی • ویراستار: هادی قنبری

• اصلاحات حروف نگاری و صفحه آرا: حسین محمدی • کنترل فنی صفحه آرای: سیدرضا موسوی منش

• طراح جلد: امیرعباس رجبی • اداره آماده سازی: حمیدرضا تیموری

• اداره چاپخانه: مجید مهدوی، ناصر منتظری و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی

رئیس مؤسسه
محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۲۱	فصل اول: خدا و محیط زیست
۲۱	۱. آفریدگی محیط زیست
۳۱	۲. نظام مندی محیط زیست
۳۹	دعوت انسان به اندیشیدن درباره شب و روز
۴۱	خلقت آهن
۴۱	رابطه کوه‌ها و زلزله
۴۲	آفرینش انسان از خاک
۴۲	۳. هوشمندی محیط زیست
۵۳	هوشمندی زمین
۵۷	هوشمندی ستون خانه و حجرالاسود
۵۹	هوشمندی آتش
۶۰	هوشمندی حیوانات و پرندگان
۶۵	هوشمندی اندام‌های بدن انسان
۶۹	۴. تسبیح گویی محیط زیست
۷۱	تفاوت دو تسبیح

- فصل دوم: انسان و محیط زیست ۷۷
۱. انسان، خلیفه کریم و امانت دار خدا ۷۷
- انسان خلیفه خدا ۷۸
- خلافت همه انسان ها ۸۱
- خلافت و مسئولیت ۸۵
- انسان، خلیفه کریم خدا ۸۷
- انسان، امانت دار خدا ۹۱
۲. انسان، حافظ محیط زیست ۹۴
- الف) نقش «انفال» در حفظ محیط زیست ۹۶
- ب) انسان و حفظ آسمان ۱۰۳
- مقصود از «حفظ آسمان» ۱۰۵
- بی توجهی به آسمان ها و زمین و محیط زیست ۱۰۷
- موجودات زنده در آسمان ها ۱۰۷
- همانندی در ملکوتی بودن ۱۰۸
- حرکت خورشید ۱۰۹
- ج) انسان و حفظ زمین ۱۱۱
- جاذبه زمین و آیه «وكان في الأرض ملائكة يمشون مطمئين» ۱۱۴
- د) انسان و حفظ آب ۱۱۷
- پیدایش آب ۱۱۹
- آب، نشانه خدا ۱۲۰
- آب و آفرینش موجودات ۱۲۱
- آب و خلافت الهی ۱۲۳
- خلافت الهی و مسئولیت حفظ آب ۱۲۴

۱۲۸	.....	ه) انسان و حفظ هوا
۱۳۳	.....	و) انسان و حفظ گیاهان و میوه‌ها
۱۳۳	.....	خلقت گیاهان
۱۳۴	.....	لقاح گیاهان
۱۳۶	.....	زوج بودن گیاهان
۱۳۷	.....	رویش گیاهان
۱۳۹	.....	سجده گیاهان
۱۴۰	.....	میوه‌ها
۱۴۳	.....	ز) انسان و حفظ حیوانات
۱۴۶	.....	اختیار حیوانات
۱۴۸	.....	حشر حیوانات
۱۴۹	.....	کشتن حیوانات
۱۵۱	.....	افراط و تقریط در خوردن گوشت
۱۵۱	.....	اسلام و تعادل در گوشت خواری
۱۵۳	.....	عالم خوردن و خورده شدن
۱۵۸	.....	تفاوت رحمت با عدالت
۱۶۰	.....	معنای رحمت پروردگار
۱۶۵	.....	کتاب نامه

مقدمه

خداوند در سوره بقره مظاهر خرد و کلان طبیعت را نشانه‌هایی برای مردم اندیشمند خوانده است؛ چنان‌که می‌فرماید:

«إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْقُلُوبِ
الَّتِي تَجْرِي فِي الصُّجُوبِ مَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ
فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَوَاتَتْ فِيهَا مِنَ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ
وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِينَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»^۱

به‌درستی که در خلقت آسمان‌ها و زمین و اختلاف شب و روز و کشتی‌ها که در دریا به‌سود مردم در جریانند و در آنچه خدا از آسمان نازل می‌کند، یعنی آن آبی که با آن زمین را پس از مردنش زنده می‌سازد و از هر نوع جنبنده در آن منتشر می‌کند و گرداندن بادهای ابرهایی که میان آسمان و زمین مسخرند، نشانه‌هایی است برای مردمی که بیندیشند.

عطار نیشابوری نیز طبیعت را چنین توصیف کرده است:

هر آن نقشی که بر صحرا نهادیم	توزیای بین که ما زیبا نهادیم
سر مویی ز زلف خود نمودیم	جهان را در بسی غوغا نهادیم
چو آدم را فرستادیم بیرون	جمال خویش بر صحرا نهادیم
جمال ما ببین کاین راز پنهان	اگر چشمت بود پیدا نهادیم

وگر چشمت نباشد هم چنان دان
کسی نهاد و نتواند نهادن
مباش حول مسما جز یکی نیست
یقین می دان که چندینی عجایب
که گوهر پیش نابینا نهادیم
طلسماتی که هر دم ما نهادیم
اگر چه این همه اسما نهادیم^۱
برای یک دل دانا نهادیم
ز چندینی عجایب حصه تو
اگر دانا نه ای سودا نهادیم
مشو مغرور چندین نقش زیراک
بنای جمله بر دریا نهادیم
اگر موجی از آن دریا برآید
شود ناچیز هر چه این جا نهادیم
اگر این جا ز دریا برکناری
جهانی پر غمت آن جا نهادیم^۲
وگر هم رنگ دریا گردی امروز
تو را سلطانی فردا نهادیم
دل عطار را در عشق این راه
چه گویی بی سروبی پا نهادیم^۳

ویلیام شکسپیر درباره «جهان سخن گو» می نویسد: «اگر دمی از
غوغای عالم و اشتغالات زندگی فارغ شویم، درختان را به هزار زبان
سخن گو می یابیم و در جویبارها کتاب می خوانیم و از سنگ موعظه
می شنویم و گوهر نیکی را در هر چیز می بینیم»^۴.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا توانی به کف آری و به غفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری^۵

۱. «وَلْيَلِ الْأَشْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا» (اعراف، آیه ۱۸۰).

۲. «وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا» و هر کس در این دنیا کور دل و
گمراه باشد، در آخرت نیز کور و گمراه تر خواهد بود» (اسراء، آیه ۷۲).

۳. عطار نیشابوری، دیوان عطار، غزل ۶۰۳.

4. Sermons in Stones, William Shakespeare: And this our life, exempt from public haunt,
Finds tongues in trees, books in running brooks, Sermons in stons and good in everything.

5. سعدی، کلیات سعدی، ص ۷۲.

واکنون شمیمی از معارف زیست محیطی المیزان:

این انسان که از پدیده‌های زمینی است، در زمین زنده می‌شود و زندگی می‌کند و سپس می‌میرد و دوباره جزء زمین می‌شود، در پیدایش و بقا، به نظام دیگری غیر از این نظام کلی که در سراسر عالم حکم فرماست و با تدبیری متصل، سراپای عالم را اداره می‌کند، نیاز ندارد. این اجرام آسمانی و درخشندگی و گرمابخشی‌شان و این زمین با شب و روز و بادها و ابرها و باران‌هایش و منافع و کالاهایی که از هر قاره به قاره دیگری منتقل می‌شود، همه این‌ها - نیاز آدمی است و زندگی انسان و پیدایش و بقایش بدون آن تدبیر نمی‌شود و خدا از ماورای همه این‌ها بر انسان احاطه دارد.^۱

«هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا»؛ [اوست که شما را از این زمین آفریده و شما را در آن زندگانی داده و آباد کردن آن را از شما خواسته]؛ یعنی خداوند این حقیقت را که نامش انسان است، بر مواد زمینی بنا کرد و سپس به تکمیلش پرداخت، اندک‌اندک تربیتش کرد و در فطرتش انداخت که در زمین تصرفاتی کند و آن را به حالی درآورد که بتواند برای زنده ماندن خود، از آن سود ببرد و نیازها و کاستی‌هایی را که در زندگی خود به آن برمی‌خورد، برطرف سازد و خلاصه

۱. ثم إن الإنسان الذي هو موجود أرضي يحيى في الأرض ويعيش في الأرض ثم يموت ويرجع إلى الأرض لا يفتقر في شيء من وجوده وبقائه إلى مزيد من هذا النظام الكلي الذي لمجموع هذا العالم المتصل تدبيره، الواحد نظامه، فهذه الأجرام العلوية في إنارتها وتسخينها، وهذه الأرض في اختلاف ليلها ونهارها ورياحها وسحبها وأمطارها ومنافعها التي تجرى من قطر إلى قطر من رزق ومتاع هي التي يحتاج إليها الإنسان في حاجته المادية وتدبير وجوده وبقائه والله من وراءهم محيط، (سيد محمد حسين طباطبائي، الميزان، ج ۱، ص ۳۹۷).

می خواهد بفرماید، شما نه در هست شدنتان و نه در بقایتان، هیچ احتیاجی به این بت ها ندارید و تنها و تنها محتاج خدای تعالی هستید.^۱

این اثر را به محضر استاد فرزانه ام، فقیه، حکیم و مفسر نامدار و شاگرد برجسته علامه طباطبائی رحمته الله علیه، حضرت آیت الله جوادی آملی (دامت برکاته) تقدیم می کنم:

مهر خوبان دل و دین از همه بی پروا برد

رخ شطرنج نبرد آنچه رخ زیبا برد

تو میندار که مجنون سر خود مجنون گشت

از سمک تا به سمایش کشش لیلا برد

من به سر چشمه خورشید نه خود بردم راه

ذره ای بودم و مهر تو مرا بالا برد

من خسی بی سرو پایم که به سبیل افتادم

او که می رفت مرا هم به دل دریا برد

جام صهبا ز کجا بود، مگر دست که بود؟

که به یک جلوه دل و دین ز همه یک جا برد

خم ابروی تو بود و کف مینوی تو بود

که درین بزم بگردید و دل شیدا برد

خودت آموختی ام مهر و خودت سوختی ام

با برافروخته رویی که قرار از ما برد

۱. «معنی قوله: «هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا».. والكلام يفيد الحصر. أنه تعالى هو الذي أوجد على المواد الأرضية هذه الحقيقة المسماة بالإنسان ثم كملها بالتربية شيئاً فشيئاً وأفطره على أن يتصرف في الأرض بتحويلها إلى حال ينتفع بها في حياته، ويرفع بها ما يتنبه له من الحاجة والنقيصة أي إنكم لا تفتقرون في وجودكم وبقائكم إلا إليه تعالى وتقدس» (همان، ج ۱۰، ص ۳۱۰).

همه یاران به سر راه تو بودیم ولی
 غم روی تو مرادید و ز من یغما برد
 همه دل باخته بودیم و هراسان که غمت
 همه را پشت سر انداخت، مرا تنها برد^۱

علی رغم تجلیلی که در متون دینی و ادبی از طبیعت و محیط زیست به چشم می خورد، امروزه آسیب های زیست محیطی یکی از مهم ترین مشکلاتی است که بشر با آن روبه روست. در این عصر، حق انسان ها در داشتن محیط زیستی سالم و دور از هرگونه آسیب، به سبب آلودگی های گسترده هدف تهدید جدی قرار گرفته است. انسان ها بدون محیط زیستی امن و سالم نمی توانند به زندگی طبیعی خود ادامه دهند؛ بنابراین، حفظ و حمایت از محیط زیست و سالم نگه داشتن آن یکی از مهم ترین رسالت ها و نیازهای ضروری جوامع امروز و از لوازم رعایت حقوق عمومی است و تخریب محیط زیست تضییع حقوق همه انسان ها است و از این رو، همگان به این مهم توجه دارند.

بسیاری از مشکلات محیط زیستی در جامعه معاصر به سبب باور نداشتن انسان به خداوند و در پی آن، ناآگاهی از مسئولیت و رسالت خویش در ارتباط با خدا، طبیعت و محیط زیست، حیوان ها و دیگر انسان ها است.^۲ بشر خود را صاحب شعور، حق

۱. به نقل از: سید محمد حسین حسینی طهرانی، مهر تابان؛ یادنامه عالم ربانی علامه سید محمد حسین طباطبائی تبریزی رحمته، ص ۵۶.

۲. امام علی علیه السلام فرمود: «اتَّقُوا اللَّهَ فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّىٰ عَنِ الْبِقَاعِ وَالْبِهَائِمِ، أُطِيقُوا اللَّهَ وَلَا تَعْصُوهُ؛ از خدا درباره بندگانش و سرزمین هایش بترسید، زیرا شما حتی باید به قطعه های زمین ها و چهارپایان نیز پاسخ گو باشید. از خدا اطاعت کنید و نافرمانی او را نکنید» (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۷).

مطلق و مالک بی چون و چرای طبیعت می‌پندارد و سایر موجودات را بی‌شعور می‌داند. او بر اساس منطق باطل نظریه «استیلا و تغلب»،^۱ فکر می‌کند که وظیفه‌ای در برابر سایر موجودات ندارد و همه موجودات باید در خدمت او باشند و منافع او را تأمین کنند؛ در حالی که عالم شعور دارد و هدفمند، به سوی پروردگار خویش حرکت می‌کند و بشر با جهل مرکب و نداشتن ارتباط عادلانه با سایر موجودات، سرنوشتی ناخوشایند را برای خویش رقم می‌زند.

فیلسوف، متکلم، حکیم نامدار و مفسر گران‌قدر قرآن، علامه طباطبائی رحمته الله علیه شخصیتی است که جهان اسلام مرهون پژوهش‌های فلسفی، عرفانی، کلامی و تفسیری اوست. نگارنده این سطور می‌کوشد گوشه‌ای از تلاش‌های علمی و فکری علامه را در حوزه الهیات محیط زیست،^۲ از میان تفسیر قویم المیزان بیرون آورد و به عنوان سند باورهای اسلامی معرفی کند. علامه طباطبائی در تفسیر المیزان، با توجه به آیات قرآن و روایات، درباره محیط زیست، آسمان، زمین، کوه‌ها، آب و هوا،

۱. نظریه «استیلا و تغلب» را می‌توان این چنین معرفی کرد: «الحق لمن غلب، حق با کسی است که چیره شود». استیلا به قدرت اسلحه و شمشیر رنگ‌وبوی تشیع می‌دهد؛ برای مثال قاضی ابوعلی، عالم بزرگ حنبلی قرن پنجم، از احمد حنبل چنین نقل می‌کند: «امامت با زور و غلبه هم ثابت می‌شود و در این صورت، نیاز به عقد بیعت نیست؛ هر چند که آن حاکم فاجر باشد»؛ نیز امام محمد غزالی می‌نویسد: «الحق لمن غلب و الحکم لمن غلب، نحن مع من غلب؛ حق با کسی است که چیره شود و حکومت هم از آن اوست و ما نیز با حاکم چیره‌ایم» (محمد غزالی، احياء العلوم، ص ۱۳۰). ابن‌فراء نیز در احکام السلطانیة به توجیه فقهی نظریه استیلا در سیاست می‌پردازد.

۲. الهیات محیط زیست یک معرفت میان‌رشته‌ای است که سعی دارد با استفاده از متون دینی، راه‌حل‌های معرفتی و بنیادین در زمینه بحران‌های زیست‌محیطی ارائه کند.

حیوانات، هویت و چگونگی خلقتشان و لزوم بهره‌مندی صحیح و حفاظت از آن‌ها بحث کرده است.

بی‌شک، محیط زیست یکی از نعمت‌های الهی است که لزوم بهره‌مندی صحیح و منطقی از آن، شکرگزاری در برابر این نعمت بزرگ، حفظ و آباد کردن آن ریشه در جهان‌بینی توحیدی دارد. مسئولیت انسان در برابر نظام نیکوتر، توجه به ارتباط متقابل و وثیق انسان و محیط زیست در مبدأ آفرینش و معاد، توجه به هم‌گونی انسان و طبیعت،^۱ ابتدای محیط زیست بر نظامی هوشمند و عادلانه، رعایت حرمت محیط زیست، ضرورت رابطه با محیط زیست بر محور عدالت زیست‌محیطی، حفاظت از حق حیات طبیعت، استفاده حکیمانه از منابع طبیعی، ایجاد نگرش حفاظت از محیط زیست به عنوان امانت الهی و ترغیب انسان‌ها به آباد کردن زمین اساس نگاه علامه طباطبائی به طبیعت و محیط زیست را شکل می‌دهد.

قرآن محیط زیست را گهواره رشد، تکامل و رسیدن انسان به سعادت معرفی می‌کند^۲ و هرگونه کوتاهی در قبال آن را گناه و زمینه‌ساز گرفتار شدن او در دام شیاطین می‌داند، زیرا محیط زیست مادر انسان و امانتی الهی است که انسان‌ها مسئول حفظ و آباد کردن آن‌اند^۳ و تخریب یا تضعیف آن ناسپاسی و نتیجه ناسپاسی خواری و سرانجام آن

۱. «وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ» (نور، آیه ۴۲)؛ «وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ» (زخرف، آیه ۱۴)

۲. سید محمد حسین طباطبائی، المیزان، ج ۱، ص ۳۴۳؛ نیز: «فإن الآية تنحل بحسب المعنى إلى أن لكل شيء من هذه الأشياء إلهها، وأن إله الجميع واحد وأن هذا الإله الواحد هو إلهكم، وأنه رحمن مفيض للرحمة العامة، وأنه رحيم يسوق إلى سعادة الغايه وهي سعادة الآخرة» (همان، ص ۳۹۵).

۳. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطاً» (نساء، آیه ۱۲۶)

سقوط و نابودی است؛ بنابراین، همه چیز از آن خداست و تمام اعمال بشر در محیط زیست تحت مراقبت اوست.^۱

قرآن مجید برای سخن گفتن از محیط زیست مفاهیمی چون «آیه»، «رحمت»، «نعمت» و «تسخیر» را به کار می‌گیرد و این دلالت بر آن دارد که طبیعت و محیط زیست میراثی الهی است و چنین نیست که سنگ و گنجشک مفت باشد و منابع طبیعی اموالی بادآورده و بی حساب و کتابی نیست که بشر به هر مقدار و برای هر هدفی مجاز به استفاده از آن باشد. از سوی دیگر، انسان موجودی کاملاً مختار و رها شده نیست که هر چه را خواست، انجام دهد و هر آسیبی را به طبیعت و محیط زیست وارد کند؛ بلکه حق و تکلیف دوروی یک سکه‌اند و بشر با اذن الهی، می‌تواند از طبیعت بهره‌ها ببرد و تکلیف نگه‌داری و آبادی آن نیز بر عهده اوست.

این کتاب با موضوع «الهیات محیط زیست در اندیشه علامه طباطبائی» و باروش توصیفی و تحلیلی به تبیین چگونگی ارتباط خدا و انسان با محیط زیست در تفسیر گران سنگ المیزان فی تفسیر القرآن پرداخته است. کاربرد کلیدواژه «محیط زیست» در این کتاب مترادف با «عالم طبیعت»^۲ در عام‌ترین معنای آن است که آسمان، زمین، کوه‌ها، آب‌وهوا و حیوانات را دربر می‌گیرد.

۱. وَ اللَّهُ يَفْلَحُ مَا تَسْرُونَ وَمَا تُغْلِبُونَ، (نحل، آیه ۱۹)

۲. ابن منظور طبیعت را چنین معنا می‌کند: «طبع و طبیعت یعنی ویژگی‌ای که شیء بر آن آماده شده است» (ابن منظور، لسان العرب، ج ۸، ص ۱۱۸) و گاه به سرشت و نهاد تفسیر شده است (محمد معین، فرهنگ فارسی، ج ۲، ص ۲۲۰۹ و علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه، ج ۹، ص ۱۵۰ و ۱۷۱)؛ پس می‌توانیم بگوییم که طبیعت عبارت است از ویژگی ذاتی اشیاء مادی و اگر این کلمه درباره انسان و حیوان به کار رود، ناظر به جنبه مادی و جسمانی آن‌هاست (مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۳، ص ۴۶۳ و ۴۶۴).

این پژوهش سه ضلع اساسی دارد و در پی تبیین ارتباط متقابل و حکیمانه این اضلاع سه گانه با یکدیگر است:

۱. خداوند در جایگاه خالق هستی؛

۲. انسان به عنوان جانشین و مخلوق کریم و امانت دار خدا و نه جایگزین او در زمین؛

۳. محیط زیست به عنوان امانت خدا و مسخر انسان.

کتاب حاضر با تبیین برخی اندیشه‌های علامه طباطبائی، به ضرورت بهره‌مندی صحیح از طبیعت و محیط زیست، لزوم حفظ و آباد کردن آن و پرهیز از هرگونه تخریب، تضعیف و آلوده کردن آن به مثابه وظیفه‌ای انسانی و اسلامی پرداخته است.

این کتاب در دو فصل تدوین شده است: فصل اول رابطه خدا و محیط زیست را در چهار عنوان بررسی می‌کند که در این عناوین چهارگانه درباره آفریدگی، نظام مندی، هوشمندی و تسبیح‌گویی محیط زیست بحث می‌شود. فصل دوم کتاب نیز که عهده‌دار تبیین رابطه انسان با محیط زیست است، دو قسمت عمده دارد که موضوعاتی چون خلافت الهی انسان، کرامت الهی انسان، امانت داری انسان و رسالت انسان در حفظ محیط زیست را بررسی می‌کند. تفاوت اساسی فصل اول با فصل دوم در دو چیز است:

۱. محور مباحث فصل اول تبیین رابطه خدا با محیط زیست است و

محور مباحث فصل دوم تبیین رابطه آدمیان با محیط زیست؛

۲. مباحث فصل اول بیشتر مایه نظری دارند و در قالب «هست

و نیست» ارائه می‌شوند، اما مباحث فصل دوم جزو برخی مباحث

مقدماتی، مطالبی اند که در قالب «باید و نباید» ارائه می‌شوند.

سویه کلی مباحث و استدلال‌های کتاب این است که امروزه بشر با سوء استفاده از گنجایش علمی خود به حیات زیستی و ساختمان آفرینشی موجودات زنده به شدت آسیب می‌رساند و از هدف خلقت و فلسفه تسخیر فاصله می‌گیرد؛ در حالی که محیط زیست سالم یکی از بنیان‌های شکوفایی و خوشبختی انسان است؛ نیز یکی از واجبات مهم عقلی و شرعی انسان حفظ جسم و جان و سلامتی و رشد آن است و این حقیقت جز با زیستن در محیطی سالم امکان‌پذیر نیست، زیرا محیط زیست سالم زمینه‌ساز جسم سالم و سلامتی جسم زمینه‌ساز روح سالم است. انسان چونان عضوی از خانواده عظیم مخلوق پروردگار با مجموعه‌ای بزرگی از سایر اعضا، از جمله طبیعت و محیط زیست مرتبط است و روشن است که زندگی همراه با سلامتی و رشد و شکوفایی او در سایه تنظیم روابط سه‌گانه اش با خدا، دیگران و محیط زیست بر اساس عدل و احسان میسر می‌شود.

از آن‌جا که شکرگزاری باعث ازدیاد جان انسان می‌شود،^۱ از دوست فاضل و ارجمندم، جناب حجت الاسلام والمسلمین علی اسلامی تشکر می‌کنم که با ارائه نکاتی ارزشمند، به ساختار و محتوای این اثریاری رساندند. امیدوارم در چنین شرایطی، با تألیف این کتاب، گامی هر چند کوچک در نمایاندن ضرورت نگاه‌داری از محیط زیست، این مخلوق زیبای پروردگار برداشته باشم و این کتاب ادای دینی باشد به محضر استاد استادم، علامه طباطبائی رحمته‌الله و هم‌چنین، استاد فرزانه‌ام، حضرت حکیم الهی، آیت‌الله جوادی آملی (دامت برکاته الشریف) که زندگی روحانی و

۱. «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ»؛ همانا اگر شکر کنید، قطعاً شما را می‌افزایم (ابراهیم، آیه ۷).

معنوی ام را مدیون اویم و در نهایت، رهنمودی باشد برای تصحیح رفتارمان با محیط زیست طبیعی تا زمینه را برای حاکمیت انسان کامل، ولی الله اعظم (روحی فداه) فراهم کنیم.

در پایان از کارکنان ارجمند، همدل و حرفه‌ای بوستان کتاب در به سامان رسیدن این اثر سپاسگزارم، چراکه به حق بیش از یک ناشر متعارف در آماده‌سازی این کتاب کوشیدند.

علی رضایی بیرجندی

www.ketab.ir